

Історико-філософське осмислення феномену традиції

Аналізується феномен традиції в історико-філософському дискурсі, автор розглядає трактування поняття традиції, аналізує еволюцію історико-філософського осмислення поняття традиції у вітчизняній та зарубіжній філософській літературі.

Ключові слова: традиція, дискурс, досвід, спадщина.

Владимир Литостанский. Историко-философское осмысление феномена традиции

Анализируется феномен традиции в историко-философском дискурсе, автор рассматривает трактовки понятия традиции, анализирует эволюцию историко-философского осмысления понятия традиции в отечественной и зарубежной философской литературе.

Ключевые слова: традиция, дискурс, опыт, наследие.

Vladimir Lytostansky. Historical and philosophical comprehension of the phenomenon of tradition

This article analyzes the phenomenon of tradition in historical and philosophical discourse. The author examines the interpretation of the phenomenon of tradition in the philosophical literature, analyzes the evolution of the historical and philosophical understanding of the concept of tradition within the domestic and foreign philosophical literature.

Keywords: tradition, discourse, experience, heritage.

Динаміка культурно-історичних процесів ХХ–ХХІ століття робить насущними багато питань пов'язаних із аналізом присутності неусвідомлених смислів минулого у сьогоденні, тобто із традицією. Безумовно у цьому руслі, стає актуальним історико-філософський аналіз, власне самого феномену традиції у всіх її проявах. Традиції є невід'ємною частиною життя суспільства протягом всієї його історії. У доіндустріальну епоху вони виконували ряд найважливіших функцій, пов'язаних із соціалізацією людини, трансляцією досвіду між поколіннями, визначенням відносин між природним і соціальним середовищем. Традиції відігравали особливу роль у формуванні і зміцненні ідентифікаційних ознак і позначенні меж того чи іншого співтовариства людей (племіні, стану, релігійної конфесії, наукової школи та ін.). Бути причетним до певної традиції дотримуватись її правил у тій чи іншій спільноті означало бути його повноправним членом.

Визначення традиції, як фундаментального елемента суспільного життя, універсальної форма організації та ціннісно-нормативної регуляції соціального порядку, символізації та стереотипізації соціальних взаємодій на всіх рівнях суспільної практики й у всіх інституційних сферах діяльності. У житті суспільства традиції виконують безліч функцій, активно використовуються в управлінській практиці, так особливим чином впливають на формування та затвердження соціокультурних нормативів і певних поведінкових моделей, відповідних ціннісних установок суб'єктів.

Намагання осягнути феномен традиції у забезпеченні спадковості та розвитку суспільства, особливо актуальним стає в Новий час коли розширюються рамки сприйняття феномену традиції. Аналіз поняття традиції викликає інтерес, як можливих потенціалів до вивчення політичних, цивілізаційних традицій різних народів, зокрема тут потрібно відзначити роботи М.Бердяєва, Е.Дюркгейма, М.Вебера, тема осмислення ролі і місця традиції в процесі культурного успадкування присутня у роботах П.Юркевича, С.Кримського.

Однак уже у період соціальних змін традиція розглядалась, як явище регресу суспільства, такого собі пасивного явища, яке завало інтенсивному розвитку, саме такий погляд ми знаходимо у роботах К.Маркса, Ш.Л. Монтеск'є, К.А. Гельвеція. Зокрема, К.А. Гельвецій вважав, що природа частиною якої є людина знаходиться у постійному русі й розвитку, а традиція виступає гальмівним явищем цього розвитку. К.А. Гельвецієм висловлена думка, згідно з якою традиція має регресивну роль гальмуючи розвиток суспільства, а це в свою чергу веде до соціальних змін. На його думку, звичаї, обряди, які колись приносили користь і були соціально виправданими застарівають і несуть обтяжливу роль для суспільства, більш того вони стають шкідливими і безглуздими. Безпосередньо темі традиції роботи К.Маркса не присвячені, однак у його працях ми часто зустрічаємо саме поняття «традиція», «обряд», «звичай», та аналіз їх ролі у суспільстві. Марксизм продовжує темі гелівське розуміння поняття єдності традиції й новачі переносить в контекст історичного розвитку суспільства, трактуючи як певну форму життєдіяльності, як певний позитивний закон, визначений порядок розвитку матеріальної та духовної сфер у загальному процесі історичної спадковості соціально-економічних формацій, з підкресленням класового ха-

рактеру і важливого значення революційних традицій в періоди якісних стрибків суспільного розвитку [1, с.11].

Ш.Л. Монтеск'є намагається пояснити виникнення і розвиток суспільства, як зумовлений процес, власне, у своїй роботі «Про дух законів» Ш.Л. Монтеск'є говорить про буття людини, як певний природний процес – природне буття, відмежовувалося від будь яких релігійних, та традиційних надбудов, тобто традиція не відіграє важливої ролі.

Оскільки традиція є присутньою у всіх сферах людської діяльності, то насущною є тема саме традиції та інновації. На сьогодні питання вивчення та осмислення традиції, привертає значну увагу, розвиток суспільства з його динамічними процесами звертає увагу, на феномен традиції, як певний стабілізаційний елемент, певною співвідношенням традиції і новаторства присвячені роботи Ш.Ейзенштанда (С.Айзеншанд), С.Шацького, Е.Шилза, П.Штомпки, М.Фуко. Так, зокрема, М.Фуко говорить про традицію, як «установку на сучасність», приміром ми говоримо про те, що у філософському дискурсі Нового часу формується така опозиція «традиція – сучасність», водночас зазначається, що традиції не є притаманний раціональний досвід, саме ж поняття традиції трактується, як певне знання, але воно не підтверджується власним досвідом.

Едвард Шилз вивчаючи тему диференціації суспільства розглядає явище традиції, зокрема саме соціологічні інтерпретації культурної традиції отримало завдяки Е.Шилзу, який власне і запропонував пов'язані з традицією концепції «центральної зони культури» і «харизми» [2, с.6].

Варто зупинитися на позиції відомого дослідника Ш.Ейзенштанда, який займався вивченням цивілізації Заходу, особливо акцентував увагу на питанні аспекту переходу від традиційних суспільств до модерних, відомою є його праця «Революція і перетворення суспільства. Сучасне вивчення цивілізацій». На думку цього дослідника традиція є неодмінним елементом будь-якої соціальної культури, можливо традицію слід розглядати певною символічною моделлю соціального гатунку, свого роду сукупністю кодів, які й обумовлюють цей культурний порядок, приналежність до нього, його кордони. Розглядаючи традиційне суспільство Ш.Ейзенштанд зазначає, що традиційне суспільство «має реальні і символічні події минулого порядку і зразки якого складають ядро колективної ідентичності, визначають міру і природу його соціальних і культурних вимірів. Традиція у цьому суспільстві слугує не тільки символом неперервності, але й визначальником кордонів інновацій і головним критерієм їх законності, а також критерієм соціальної активності» [3, с.52].

П.Штомпка у своїй роботі «Соціологія. Аналіз сучасного суспільства», зокрема у розділі культурна традиція розглядає цей феномен, як спадщину «зразки діяльності, способи мислення, типові об'єкти і засоби з якими ми постійно маємо справу у повсякденній практиці не придумані нами самими. Саме знання, що нам іноді вдається це якоюсь мірою їх модифікація, однак спочатку ми їх отримуємо у готовому вигляді із минулого. Це культурне надбання по іншому називається традиція». Сам феномен традиції дослідник визначає «як накопичення, історично успадковане надбання того чи іншого суспільства» [4, с.262–468].

Традиція, яка є стійким елементом культури сучасні російські дослідники зазначаючи, що певні елементи минулого завжди присутні в сьогоденні тобто відбувається взаємопроникнення традиції і інновації, тут слід зазначити про роботи Д.Балашова, А.Вишневського, С.Власової, С.Соколова, В.Плахова. Так, зокрема у роботах С.Абрам'яна, С.Арутюнова, А.Шудрина, які розглядали поняття традиції та новаторства. Розгляд традиції через модернізацію простежується в роботах Н.Науомової, Л.Романенко, С.Федотової, в українській філософській думці до теми традиції зверталися В.Андрущенко, В.Воловик, А.Дондук, О.Шейко.

Визначення філософсько-антропологічного змісту поняття традиції, дозволяє поєднати проблеми теорії пізнання, історії, філософії, онтології, філософії культури на підставі філософсько-антропологічної методології. Філософсько-антропологічний підхід до поняття традиції представлений у роботах А.Андреева, З.Рахматуліной, А.Селівановим, з цієї точки зору традиція є ключовим елементом філософсько-антропологічного підходу.

О.В. Кутирьов розглядаючи поняття традиції говорить, що під традицією ми часто розуміємо, певний зв'язок між тим й іншим, між минулим і майбутнім, як певний спадок, однак філософська сутність традиції «це звичайно не зміна само по собі, але й збереження як таке, це не збереження чи зміна, але це дещо постійне у середині перемін, константне у розвитку, абсолютне у відносному, вічне у часі» [5, с.170–191].

У своїй роботі «Нова наука постмодернізм і цілісність сучасного світу» М.О. Чешков зазначає, що традиція вклучені в потік часу вона постійно розвивається і трансформується «традиція стала сприйняттям не лишень як несуча в собі дещо позитивне,

але й як свого роду втілення абсолютних і базових (primordial) істин... в яких розкривається, один, але незмінний – метафоричний аспект людського буття» [6,с.33].

Якщо ж ми звернемося до поняття базових, або примордіальних традицій то тут варто згадати про позицію Рене Генона. Його роботи, які загалом налічують близько 28 томів присвячені вивченню традиції. Він намагався висвітлити традицію, як певну базову основу знань, яка несе у собі духовну спадщину, що передається від покоління до покоління з незапам'ятних часів. Будь які традиційні форми діяльності не що інше, як певна адаптація провіденціальної традиції в унікальних умовах. Всі традиції народжуються, живуть, розвиваються і навіть гинуть, але існують споконвічні базові традиції, які є незмінні й вічні. Ця традиція на думку Р.Генона і є метафізика, однак він використовує цей термін зовсім по іншому ніж в історії філософії: «...аристотелівська метафізика як знання буття як буття, вона отожднюється з онтологією. Для метафізики чисте Буття неосновне, не самий універсальний принцип, тому що це вже визначення, необхідно вийти за межі буття, і це є головним. Чиста метафізика, будучи по суті поза і за межами всіх форм і всіх непередбачуваних обставини, не є ні східною, ні західною, вона є універсальною. Це тільки зовнішні форми... ці форми, які можуть бути або Східної чи Західної, але й у їх розмаїтті, це субстанції, які ідентичні скрізь і завжди, скрізь, і є реальна метафізика, і це першооснова, що істину одна» [7,с.10]. Так на думку Р.Генона форми провіденціальної базової традиції не є ні східними ні західними, тобто це має скоріше «не людське походження» у його роботах простежується думка, що традиція це певне приховане, таємне сакральне знання, яке значною мірою втрачене для західного суспільства.

На думку О.В. Горбаня, який аналізує філософсько-антропологічний підхід, зазначає, що антропологічний підхід до вивчення традиції поєднує у собі різні світоглядні концепції, цивілізаційні, етнічні, релігійні традиції, всі ті які вивчають буття людини, однак, автор окремо виділяє філософсько-антропологічне обґрунтування буття традиції, вказуючи на основні напрямки: онтологічний образ традиції, просторово-часовий, «у рамках філософсько-антропологічного підходу, традиція це система цільових і нормативних (світоглядних і ментальних) уявлень і установок... яка висвітлює сутнісне ядро існування людини... яка осмислення людського буття» [8,с.126].

Але якщо традиція це і є певний спосіб людського буття то звісно потрібно зважити на такий аспект розгляду феномену традиції, як людська суб'єктивність, традиція це своєрідний зв'язок між екзистенційними та соціальними рівнями людського існування, традиція проникає в людське існування тобто традиція впливає на формування особистості. На думку Ш.Ейзенштанда внутрішня динаміка традиції пов'язана з чіткими структурами соціального і культурного досвіду, тож ми знову звертаємося до царини філософської-антропології та трактування досвіду як суттєвої складової традиції, саме через філософсько-антропологічний аналіз досвіду, як частини традиції ми можемо органічно поєднати методи теорії пізнання, історії філософії, соціології, філософії культури.

Як на мою думку тут варто було б зважити на роботу Ж.Фрьонда (Julien Freund) «Politique et impolitique» у якій автор говорить про традицію з великої літери. Автор запитується достатньо слушним запитанням коли, власне, процес стає традицією, якщо прихильники прогресивізму стверджують, що зрозумів із минулим тобто з традицією є гуманним, водночас не звертаючи увагу на те, що будь-який прогрес рано чи пізно стає традицією. Таким чином, на думку автора, протягом певного часу ми чуємо про «традицію революцій», «традицію республік», «світську традицію», створюючи і використовуючи певні ритуали виступаючи проти «старих традицій» водночас ми використовуємо нові, тобто використовуючи всі ті обряди і гасла. Так певне новаторство, з плином деякого часу ми можемо назвати словом традицією.

На думку Ж.Фрьонда проживаючи ми накопичуємо певні знання, ми маємо певний багаж, пам'ять про ті чи інші події тож, як на погляд дослідника кожна людина має пам'ять, людина без пам'яті це людина без традиції – або ж хвора на амнезію, як божевільна. Водночас Ж.Фрьонд проводить цікаву алегорію, якщо ми говоримо про художника який має намалювати картину то у своїй роботі він використовує пензлі, фарбу, палітру так і наша сіра речовина використовує свої засоби і таким засобом є традиція, якщо для створення нових мов використовуються мови більш ранні, так і для розвитку традиції потрібний прогрес. У зазначеній нами роботі Ж.Фрьонд погоджується з думкою А.Енштейна який говорив, що то й хто не знає традиційної чи класичної фізики не може зрозуміти теорії відносності, таким чином традиція стає засобом пізнання, тобто традиція й стає тим об'єднуючим фактом який поєднує минуле з майбутнім фактором «об'єднуючим і перехідним». Зважаючи на вище викладене виникає питання традиції і прогресу, саме це і говорить, що традиція можлива лише до того

моменту доки доти вона розвивається, кожне наступне покоління привносить у традицію щось нове розвиваючи її.

Розглядаючи традицію як об'єднуючий елемент, слід зазначити про використання концепції традиції як колективної пам'яті. Накопичуючи одню колективну пам'ять через суб'єкт який говорить, чи передає нам певні знання, ми усвідомлюємо, що є суб'єкт який слухає, тобто передаючи знання створюючи поле пам'яті ми творимо певний соціальний досвід. Передаючи знання ми певним чином передаємо знання про певні катаклізми чи інші негативні речі, часто не усвідомлюючи того ми вибудовуємо одню колективну пам'ять, а разом з тим і певні традиції.

Так аналізуючи літературу XIX ст. Жан Дю Бергер (Jean Du Berger) наводить слова молодого канадського письменника А.–Р. Касгрена (H.–R. Casgrain), який вважає, що завдяки використанню чудових традицій ми можемо надати поштовх новій літературі, під традицією він розумів «смачні легенди» та «хороші анекдоти», які ніби перебувають у стані спокою, але є частиною пам'яті для А.–Р. Касгрена ці традиції являються невід'ємною частиною спадщини.

Традиції однак досліджуються, як певний незмінний об'єкт, незмінна база, однак це саме той певний культурний динамізм, це передача певних об'єктів. М.Борбо описав це таким чином «при використанні знань, які передаються від батька до сина, ми не будемо звертатися до книг, а скоріше до практик розповсюджених у повсякденні, ми всмоктуємо те навколишнє середовище передаючи цю знакову систему далі» [9,с.43–77]. Однак, зважаючи на те, що Б.Паскаль вважав, що лише книги можуть бути певними авторитетами у передачі знань, водночас щоб мати знання потрібно шукати більш того що є в книгах шукати і відкривати приховані істини, а тут безумовно в пригоді стає традиція.

Звертаючись до теми традиції і прогресу неминуче задаємо наступним питанням, як розвиток суспільства (у різних його проявах) вплинув на феномен традиції, чи є традиція своєрідним гальмом розвитку в дослідженні «Традиції прогрес» В.Пак (V.Paques) зазначає, що традиційні суспільства є досить консолідованими. Прогрес у будь-якій системі знань залежить від міркувань і досвіду, а вже далі все залежить від того прийняти чи відхилити традицію, прийняти чи відхилити інновації. Для людини пригнаням є або повністю відхилити, або повністю приймати, або зберігати. Звісно надзвичайно важливим є те, що постійним прогресом є постійна передача знань від одної генерації до іншої, людина постійно навчається, тож традиція це ще й передача знань, інтелектуальна спадщина, звісно заслуговує на увагу.

Якщо традиція це сума знань і навичок, система певних цінностей яка передається із покоління у покоління то до чого тут філософія, саме такою є постановка запитання, а отже є три позиції які характеризують «дух філософської критики» це здивування, сумнів, критика і відкритість до нових знань. Отримуючи знання звичай у нас виникають саме ці відчуття, саме у цьому сенсі трактуються слова Р.Декарта який зазначав ніколи не розглядайте що-небудь як істину саме цей сумнів дає суб'єкту поштовх до розвитку до прагнення нового які на підставі сумнівів і виникають зі старого. В такому разі виникає законмірне питання, що спільного в такому разі між традицією, історією та історією філософії. Філософія є інтелектуальною спадщиною, яка передається, але спадщина не може зберігатися як реліквія, ми повинні її передати її, передати знання які ми сумніваючись, запитуючись, критикуючи, аналізуючи збагачуємо, таким чином збагачуючи саму традицію.

Однак для вивчення феномену традиції не достатньо лишень знань про традицію в усій її сукупності різних доктрин, поглядів, концепцій, власне змін самої традиції її еволюції у часу, найцікавішим є те чому саме відбуваються ці зміни, саме тому і важливо простежити еволюцію вчень про традицію. Саме тому, як на мою думку розгляд поняття традиції в історико-філософському просторі й надає нам як найширше поле для дослідження феномену традиції. У певному сенсі традиція та історія філософії виконують спільну роль накопичуючи і передаючи знання, по суті вони зустрічаються у тій царині, що одна й інша віддають належне минулому, однак традиція її цінності більше говорять, що було до нас засвоюючи нове знання і розвиваючись.

Традиція у буквальному перекладі з латини означає передача, однак як на думку К.Делі, традиція це скоріше певний акт передачі, нам більш цікавішим є сам зміст того, що передається. Традиція передає щось з минулого в сьогодення, вона є поступливою у часі, вона є невід'ємною від поняття пам'яті та спадщини, але сама людина забезпечує цю передачу традиції, традиція передана існує і до сьогодні.

Сам безпосередній феномен традиції завжди привертав до себе увагу, тому що сама традиція манила, певною мірою, своєю загадковістю і невизначеністю, хоча б і складністю пояснити таке визначення як єдність соціального досвіду. Зважаючи на те, що досвід це явище, яке належить до різних сфер буття, саме це

й робить більш ускладненим аналіз поняття традиція. Стосовно ж досвіду як соціально-культурного явища, то тут варто було б звернути увагу на такі поняття, як звичай, обряд, ментальність. Розглядаючи ці поняття зауважимо, що вони належать до різних сфер науки, так поняття обряд – відноситься до етнології. Звертаючись до цих понять у межах винятково їх галузевої приналежності, ми не будемо мати цілісного уявлення про усі можливості та форми передачі суспільного досвіду. Насправді традиція не має чітко визначених правил, але традиція, це знання про певні акти, певної групи людей. Ярлик «традиційний» застосовується до багатьох речей як–то живопис, історія, обряди і т.д. але, як ми уже зазначали вище, що традиція це не лишень дослідження певних практик, це не тільки спадщина, традиція це скоріше той інструмент завдяки якому ми вибираємо. Ж.Пойон (J.Pouillon) визначає традицію як не те, що завжди було, це не просто продукт минулого, а швидше винахід, інтерпретація поведінки в минулому, відповідно до критеріїв виключно сучасних. На думку Ж.Ланклуда традиція це шматок минулого адаптований до сьогодення.

Можливо для аналізу феномену традиції як моделі соціокультурного досвіду виникає «питання про структуру традиції...» яка з точки зору М.Бубера зникла за позасистемним, випадковим використанням цього поняття за перерахуванням різноманітних функцій, за конкретикою змісту тих інших форм традиційної діяльності. Зважаючи на те, що соціокультурний досвід є певною мірою структурованим, виникає суттєве питання чи ми можемо говорити про спільний смисловий простір. Якщо ми говоримо про соціокультурні, чи етнічні групи то тією чи іншою мірою ми говоримо про присутність смислів минулого в досвіді актуальному, саме це і робить сталою певну групу. Говорячи про феномен традиції саме в соціокультурному досвіді, то напевно потрібно звернути увагу на досвід індивідуальний. Значимо, що у нашій свідомості присутні смисли минулого, тобто ми є безпосередньо носіями різних типів досвіду одночасно, а саме досвіду професійного, етнічного, побутового. Ми не лише накопичуємо, але й передаємо цей досвід, тією чи іншою мірою ми являємося представниками певних соціально-культурних груп, за словами В.Плахова традиція виступає певною мірою категорією яка повинна охопити усі способи фіксації, передачі і відтворення культури. Аналізуючи цей процес передачі і відтворення традиції, наведемо думку В.Каірова, який зазначає, що «опції накопичення та передачі органічно пов'язані між собою і обумовлюють один одного. Накопичення соціального досвіду, культурних і моральних цінностей, невіддільне від передачі цих цінностей. Наскільки досконалі способи передачі, настільки багатий зміст традицій. Розрив у механізмі передачі веде до зникнення традицій, до втрати століттями накопиченого досвіду» [10,с.92].

Підсумовуючи зазначмо, що еволюція історико-філософського осмислення поняття феномена традиції в межах вітчизняної та західної філософії XIX–XXI ст. завжди привертала значну увагу, тому дослідження місця феномену традиції та його цілісне і системне висвітлення в історико-філософському дискурсі є надзвичайно актуальним і важливим для сьогодення.

Список використаних джерел

1. Стещенко А.С. Традиція та новація в українській філософії кінця XVIII – початку XX століття // Автореф. дис. ... кандидата філософських наук. Київ – 2008. – С.11.
2. Настояща К.В. Культурна традиція, як інструмент соціокультурного аналізу // Соціологія та профспілковий рух. Вісник. – 3'2012. – С.6.
3. Ейзеншанд Ш. Революция и преобразование общества. Современное изучение цивилизации. – М.: Аспект-Пресс, 1999. – 461 с.
4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества. [перевод с польского С.М. Чернышовой]. – М.: Логос, 2005.
5. Кутырев В.А. Традиция как бытие // Философия и общество. – 1998. – №6. – С.170–191.
6. Чешков М.О. Новая наука постмодернизм и целостность современного мира // Вопросы философии. – 1995. – №4. – С.33.
7. Guénon R. La métaphysique orientale, Editions Traditionnelles. – Paris, 2010.
8. Горбань А.В. Традиция как стабилизирующая организация бытия человека // Культура народов Причерноморья. – 2012. – №25. – С.124–126.
9. Jean Du Berger Radition et constitution d'un mémoire collective // Culture française d'Amérique. – 1995. – P.43–77.
10. Каиров В.М. Традиции и исторический процесс. – М.: Луч, 1994.